

A „MI” ÉRZÉSÜNK KITERJEDÉSE ÉS A MORÁLIS DISKURZUSOK

BARCSI TAMÁS

1. BEVEZETÉSKÉNT: RORTY A LIBERÁLIS IRONIKUSRÓL ÉS A „MI” ÉRZÉSÜNK KITERJEDÉSÉRE ALAPOZOTT MORÁLRÓL

A következőkben az együttérzés és a morál összefüggéseiről fogalmazok meg néhány gondolatot, és azt állítom, hogy morál nem alapozható pusztán együttérzésre, a morális diskurzusok lefolytatása elengedhetetlen. Jürgen Habermast követve megkülönböztetem a morált az etikától, *morál* alatt a legalapvetőbb, *mindenki által követendő erkölcsi normákat* értem, az *etika fogalmát* pedig *a jó élet* általánosan meg nem válaszolható kérdéseire kapcsolom.¹

A kiindulópontom Richard Rorty amerikai pragmatikus filozófus morál-felfogása. A Rorty-féle „liberális ironikus” az önteremtés magánjellegű kísérletei mellett mindig felülvizsgálja, hogy tevékenységével nem okoz-e szenvedést másoknak és folyamatosan megpróbálja szolidaritását, „*mi*” *érzését* a *lehető legtágabb körre* kiterjeszteni. Rorty szerint a szolidaritásérzés szükségszerűen azon múlik, hogy mely hasonlóságok és különbségek feltűnőek számunkra, ez viszont egy történetileg esetleges végső szótár függvénye. Ugyanakkor lehet arra törekedni, hogy egyre jobban kiterjesszük „*mi*” tudatunkat olyan emberekre, akikről korábban, mint „*ők*”-ről gondolkodtunk. Rorty elismeri, hogy *van morális fejlődés*, ezt azonban nem a minden emberben meglévő emberi lényeg egyre szélesebb körű felismerése magyarázza, hanem az, hogy *egyre több hagyományos különbséget lényegtelennek tartunk a szenvedés és a megalázás tekintetében meglévő hasonlóságokhoz képest*. Rorty a szolidaritást mint *önmagunkban való kételkedést* értelmezi: kételkedést abban, hogy *elég érzékenyek vagyunk-e mások szenvedésére, megalázására*, hogy intézményeink alkalmasak-e a szenvedés és a megaláztatás

¹ Jürgen Habermas: Feljegyzések a diszkurzusetika megalapozásának programjához. Ford. Felkai Gábor, In. Jürgen Habermas: *A kommunikatív etika*. Új Mandátum, Budapest, 2001. 165-168.

elhárítására. Az tekinthető liberálisnak, aki úgy gondolja, hogy *a kegyetlenség a legrosszabb* mindabból, amit teszünk.²

2. AZ EGYÜTTÉRZÉS SZEREPE A KEGYETLENSÉG CSÖKKENTÉSÉBEN

A fentiekhez kapcsolódóan nem felesleges tisztázni a kegyetlenség és a „mi” érzésünkkel nyilvánvalóan kapcsolatba hozható empátia fogalmát. Értelmezésemben a kegyetlenség a világ alakítása során egyéni cselekvésként megvalósított vagy egy rend mechanizmusaiból adódó *szükségtelen és nem menthető*, tehát *elfogadhatatlan sérelemokozás*, továbbá az egyént vagy a vele kapcsolatban álló másokat érő, illetve egy rend működésmódjából következő *nem menthető és szükségtelen* (kisebb vagy nagyobb erőfeszítéssel, olykor már megfelelő odafigyeléssel is kiküszöbölhető), tehát *elfogadhatatlan szenvedés eltűrése*.³

Ahogy Steven Pinker az emberi erőszak csökkenéséről szóló nagyszabású művében rámutat: az *empátia* fogalmát többféle értelemben használjuk, de a *legfontosabb jelentése az együttérző aggodalom, amikor egy másik ember jólétét örömeinek és fájdalmainak ismeretében összehangoljuk a magunkéval*. Az így értett empátia nem a tükroneuronok automatikus reflexe: az együttérző aggodalom ki-bekapcsolható, akár ellenempátiává is fordítható (amikor örülünk mások bánatának). Pinker szerint a ragály, az utánzás, a tükroneuronok értelmében vett empátiára nem számíthatunk a másik jóléte iránti együttérző aggodalom előidézésében. *A hozzá fűződő viszonyunktól függően reagálunk a másik fájdalomra* empatikusan, semlegesen vagy ellenempatikusan. Pinker számos kísérlet eredményei alapján *bizonyítottanak látja az együttérzés-önzetlenség hipotézist: ha az együttérző aggodalom értelmében vett empátia jellemző ránk, akkor fontosnak érezzük a másik jólétét, és ez arra késztet bennünket, hogy hátsó szándék nélkül segítünk neki* (itt nincs szó se pszichológiai hedonizmusról, se pszichológiai egoizmusról, hiszen ekkor nem azért segítünk, mert jó nekünk, vagy mert hasznunk származik belőle). Ez az együttérzés leginkább a *csecsemőkre, kisgyermekekre* (és a gyermekarc geometriáját – nagy fej, nagy szem, kis orr, kis végtagok – hordozó

² Richard Rorty: *Esetlegesség, irónia és szolidaritás*. Ford. Boros János, Csordás Gábor, Jelenkor Kiadó, Pécs, 1994. 209-219.

³ A kegyetlenség fogalmának értelmezésével részletesebben foglalkoztam a Válatzatok a kegyetlenségre. Filozófiai vázlat a civilizáció és az embertelenség néhány összefüggéséről. In. *Nagyerdei Almanach* 2017. 1. illetve a Kegyetlenség rendje és az idegenség. In. *Lábjegyzetek Platónhoz 16., Az idegen*. Szerk. Laczkó Sándor, Pro Philosophia Szegediensi Alapítvány, Magyar Filozófiai Társaság, Státus Kiadó, Szeged, 2018., című írásaimban.

állatokra), a *rászorultakra* (akikkel viszonylag alacsony költségek árán tudunk jót tenni) terjed ki, illetve mindazokra, akik *hasonlóak hozzánk* (közös értékek, egyéb hasonlóságok). Daniel Batson áramütéses kísérleteiből is kiderült, hogy alapvetően önző érdekből segítünk másoknak, azért, hogy enyhítsük a másik fájdalmának végignézéséből eredő rosszkedvünket, azonban ha az előbb kifejtett értelemben együttérzünk az áldozattal, akkor mindenképpen csökkenteni szeretnénk a kínjait, akár jobb lesz nekünk ettől, akár nem (amikor a kísérleti alanyok olyan információkat kaptak, amelyek alapján azt hitték, hogy a szenvedő embernek az övékhez hasonlóak az értékei, abban az esetben is segítettek neki, ha elhagyhatták volna a kísérlet helyszínét, és így nem kellett volna végignézniük a szenvedéseit). Pinker a *nézőpont-együttérzés hipotézist is igazoltnak véli: ha behelyezkedünk a másik nézőpontjába, akkor ez együttérzést vált ki belőlünk*. A pszichológiai vizsgálatok szerint a szépirodalmi alkotások, a játékfilmek, a dokumentumfilmek és az interjúk hozzásegíthetik a befogadót a szereplő(k) nézőpontjának átvételéhez, olyan társadalmi csoporthoz tartozó szereplő(k) esetén is, akivel (akikkel) szemben az olvasónak-hallgatónak-nézőnek előítéletei voltak. A nézőpontváltás következtében együttérzően fog viszonyulni a szereplő(k)höz, ez az együttérzés pedig kiterjed a szereplő(k) által képviselt csoportra is. A két igazolt hipotézisből az következik, hogy *a nézőpontváltás együttérzést vált ki, ez pedig önzetlenséghez vezet.* ⁴

Pinker szerint a *humanitárius forradalom* – amely Nyugaton a 17. században kezdődött, és a 19. században teljesedett ki – következményeképpen az intézményesített erőszak (halálbüntetés, kínhalál, vallási alapú erőszak, rab-szolgaság, háború, népirtás) egyre csökkent. (Természetesen számos más tényező is szerepet játszott az újkori erőszak mérséklődésben, Pinker Norbert Elias elméletét felhasználva kiemeli például az önkontroll fokozódásával – és ebből adódóan a hétköznapi erőszakcselekmények és a gyilkosságok csökkenésével – járó civilizációs folyamat jelentőségét.) A humanitárius forradalom *egyik legfontosabb mozgatórugója* – állítja Pinker – *az együttérző aggodalom értelmében vett empátia kiterjedése volt, amely folyamathoz jelentős mértékben hozzájárult az „olvasás forradalma”*: a nyomtatási, könyvkiadási technológiák fejlődésével Nyugaton a 18. században már tömegekhez jutottak el a könyvek. A kutatások szerint a 17. század végére az angol férfiak többsége tudott írni és olvasni, de más nyugati országokban is folyamatosan nőtt az írni és olvasni tudók száma. A 18. században *a regényolvasás tömeges szórakozássá vált, a regények pedig elősegítették az együttérzés kiterjedését* (Pinker a levélregények jelentőségére utal), hiszen ezek nézőpontváltásra, a szereplők

⁴ Vö. Steven Pinker: *Az erőszak alkonya. Hogyan szelídült meg az emberiség?* Ford. Gyárfás Vera, Typotex, Budapest, 2018. 638-656.

nézőpontjának átvételére készítették az olvasókat. A 19. században még többen olvastak, és számos ekkor íródott regény mutat be problematikus helyzetben lévő társadalmi csoportokat, lásd a szegénységgel foglalkozó műveket (pl. *Twist Olivér*), a nők helyzetével kapcsolatos regényeket (pl. *Bovaryné*, *Anna Karenina*), az USA déli államaiban élő rabszolgák helyzetéről szóló legnagyobb hatású regény pedig a *Tamás bátya kunyhója*. Pinker a regények mellett kiemeli az *újkori racionális gondolkodás szerepét*, a felvilágosodás eszméinek terjedését és a racionális viták fontosságát is, ezek is hozzájárultak a humanitárius forradalom sikeréhez.⁵

Ide kapcsolhatók Richard Rorty gondolatai. *Rorty úgy véli, hogy az erkölcsi fejlődést a szépirodalom és az újságírás jobban szolgálják, mint a filozófia*: a szolidaritást kis darabokból kell összeállítani, semmint megtalálni, ehhez a legtöbb segítséget nem a filozófia, hanem az irodalom, továbbá az etnográfia és az újságírás nyújtja. A nyilvános és a magánjellegű megkülönböztetéséből következik, hogy *vannak olyan könyvek, amelyek az autonómiánkat növelik, illetve vannak olyanok, amelyek ahhoz segítenek bennünket, hogy kevésbé legyünk kegyetlenek*. Ez utóbbi könyvek egy része segít meglátni, hogyan hatnak a társadalmi gyakorlatok és intézmények másokra (pl. a rabszolgaságról, a szegénységről szóló regények, a korrupciót leleplező újságírók könyvei stb.), más része pedig segít feltárni azt, hogy saját egyéni gondolkodásmódunk, egy bizonyos tökéletesedés elérésére irányuló magánjellegű megszállottságaink hogyan hatnak másokra.⁶

A 19. század végén, legalábbis, ha az USA-t és Európát nézzük, a hétköznapi és az intézményes erőszak szintje is alacsony volt, ennek ellenére a 20. század első felének történései (két világháború, holokauszt, sztálini rémuralom) borzasztó szenvedésekkel, sok millió ember halálával jártak. Pinker ezeket a borzalmakat arra vezeti vissza, hogy *az ellenfelvilágosodásból táplálkozó ideológiák, mozgalmak* (militáns nacionalizmus, romantikus militarizmus, marxista szocializmus, faszizmus, náciizmus) *lerombolták a humanitárius forradalom eredményeit*. Utal továbbá arra is, hogy a 20. században valóban nagyobb volt az erőszakos halálesetek száma, mint korábban, de sokkal többen is éltek a földön, mint addig. Ha a korábbi háborúk, egyéb vérengzések áldozatainak számát a 20. század népességének megfelelően számoljuk ki (mennyi áldozattal jártak volna, ha a 20. században történnek), akkor nem a II. világháború lenne a legszörnyűbb esemény (55 millió áldozattal), hanem az An Lushan-felkelés (Kína, 8. század), amely 36 millió áldozattal járt, de a korrigált szám 429 millió lenne. *Az erőszak csökkenése a visszaesést követően a*

⁵ Pinker: i.m. 4-223.

⁶ Rorty: i.m. 108-112., 159-160.

huszadik században is folytatódott, mondja Pinker, hiszen a század közepétől kezdetét vette az ún. „hosszú béke”: nem tört ki a harmadik világháború, a nagyhatalmak nem háborúztak egymással. Az 1945 utáni háborúk halálos áldozatainak száma meg sem közelítette a világháborúk okozta veszteségeket.⁷ A terrorizmus ugyan napjaink része, nagy félelmet gerjeszt, de kevesen hálnak meg terrorcselekmények következtében.⁸

Könyve *Jogi forradalmak* című fejezetében Pinker bizonyos társadalmi csoportokkal (etnikai és szexuális kisebbségekkel, gyermekekkel, nőkkel) és az állatokkal kapcsolatban még elfogadott erőszak csökkenéséről ír.⁹ Ezeket akár morális forradalmaknak is nevezhetjük, hiszen morális belátások hatására változott a jogi szabályozás, illetve ezek a változások napjainkban is tartanak.

Pinker koncepciója számos kérdést felvet, módszertani kifogások is megfogalmazhatók (a statisztikákkal való „búvészkedés” és sok esetben a mélyebb történelmi elemzés hiánya)¹⁰, illetve meglehetősen problémás művének történelemfelfogása, amely szerint az emberiség a mindennapokban állandóan jelenlévő durva erőszak állapotából, visszaesésekkel bár, de eljutott egy lényegében békés állapotba, korunkban pedig, együttérzésünk további kiterjedéséből adódóan az érdekeiket kevésbé képviselni tudó, hátrányos helyzetű társadalmi csoportokat, vagy éppen az állatokat érintő erőszakot, illetve a korábban kevésbé súlyosnak ítélt erőszakformákat is fokozatosan felszámoljuk. Azt Pinker sem állítja, hogy nem jöhet egy újabb visszaesés, de inkább optimista a jövőt illetően, pedig számos, napjainkban tapasztalható tényező (pl. az ökológiai válság) inkább borúlátásra adhatna okot. Továbbá több baloldali kultúrkritikus utal arra, hogy napjaink globális kapitalizmusa eleve egy kegyetlen rend, hiszen a kizsákmányolás, az elidegenedés, az eldologiasodás fogalmai továbbra is érvényesek, és hiába csökkent a durva, közvetlen, könnyen azonosítható erőszak, a strukturális, kevésbé észrevehető, sokszor az érintettek számára sem nyilvánvaló kegyetlenség mégis jelen van. Byung-Chul Han rámutat például a teljesítményelvű szemléletben rejlő alapvető kegyetlenségre. Álláspontja szerint a globális kapitalizmus korának (fejlett) társadalmi elsődlegesen nem fegyelmező, hanem teljesítményelvű társadalmak. Ezekben a „kell” helyét a „lehet”, a tiltás és a parancs helyét a kezdeményezés

⁷ Pinker: i.m. 224-337.

⁸ I.m. 390-409.

⁹ I.m. 428-541.

¹⁰ „Az olvasónak időnként az lehet az érzése, hogy a számok a tézis alátámasztásával elfedik a valóságot. A számok mintha a forráskritika és a kontextusok feltárásának, illetve elemzésének helyére léptek volna.” – állapítja meg Balogh László Levente: Úton az örök béke felé? *Alföld*, 2020. 71. évf. 5. szám, 106.

és a motiváció váltotta fel. Azonban a teljesítményelvű társadalom csak látszólag a szabadság világa, mivel a kényszer itt belsővé válik: az adott társadalmi keretek között minél jobb teljesítményre törekvő egyén is engedelmes marad, ráadásul túlzott sikerorientáltsággal pusztítja önmagát, az önkizsákmányolásnak pedig kimerültség, kiégés, depresszió a következménye.¹¹ Mark Fisher is azt állítja a *Kapitalista realizmus* című munkájában, hogy manapság a külső kontrollnál nagyobb szerepe van a belső ellenőrzésnek, amíg a fegyelmező társadalomnak a munkás-rab, a mai, ellenőrző társadalomnak az adós-függő a tipikus figurája. A figyelemhiányos hiperaktivitás nem deviancia, hanem norma a kései kapitalizmusban – írja Fisher –, mivel a hipermediális fogyasztói kultúra széttöredező szubjektivitással jellemezhető szórakozás-függőket állít elő.¹² Az önmagukat kiégésig hajszoló, vagy a „jó élet” megvalósítása miatt eladósodott emberek, illetve a szórakozás-függők a fennálló rend manipulatív mechanizmusai miatt általában fel sem ismerik, hogy a rend kegyetlenségének áldozatai. Mindazok, akik az adott rend nehezebben azonosítható, és pusztán az együttérzés kiterjesztésével megszüntethetetlen kegyetlenségét felismerik, esetleg a (lacani értelemben vett) „valóság” mögötti „Valós” nyilvánvalóvá tételével próbálhatnak előidézni strukturális változásokat.

3. A MORÁLIS DISKURZUSOK JELENTŐSÉGE

Abban nyilván igaza van a liberális szemléletű Pinkernek, hogy az együttérzés kiterjedése nagyban hozzájárult az intézményesített erőszak számos formájának visszaszorulásához, illetve napjainkban is zajló erkölcsi változások alapját jelenti. Ugyanakkor az együttérzés önmagában nem elég, sőt, önmagában akár az igazságosság elve ellen hathat, ahogy ezt Pinker is hangsúlyozza (említi például Batson vizsgálatát, amelyben egy betegséggel küzdő kislány történetét megismerve az emberek arra szavaztak, hogy ugorjon a várólista élére, hátrányos helyzetbe hozva a névtelen és arctalan várakozókat).¹³ Az empátia árnyoldalairól könyvet író Fritz Breithaupt így fogalmaz: „Két stratégia áll azelőtt, aki támogatni szeretné az erkölcsöket. Az első a „mi” érzés megerősítése. ... Aki egyszer már a „mi” kategóriában gondolkodik, az könnyebben megtesz dolgokat másokért. A második stratégia a belső hang, a

¹¹ Byung-Chul Han: *A kiégés társadalmá*. Ford. Miklódy Dóra, Simon-Szabó Ágnes, Typotex, Budapest, 2019.

¹² Mark Fisher: *Kapitalista realizmus. Nincs alternatíva?* Ford. Tillmann Ármin, Zemlényi-Kovács Barnabás, Napvilág, Budapest, 2020.

¹³ Pinker: i.m. 655.

lelkiismeret támogatása. ... Meg kell tanulnunk, hogy ha teszünk valamit, akkor igazolnunk kell a tetteinket, vagy verbálisan reflektálnunk kell rájuk.”¹⁴

Valóban: a morált nem lehet *csupán az együttérzésre alapozni*, mert ha így lenne, az erkölcsi elbizonytalanodáshoz, a viszonyítási pontok hiányához vezetne: hiszen az egyik ember „mi” érzése kiterjedt, míg a másiké meglehetősen korlátozott, az egyik ember megalázásnak érezhet valamit, amit a másik ember nem tart annak, így ezekből eltérő erkölcsi cselekvések következnének fontos morális kérdésekben. *Az együttérzés segíthet elítélni a rosszat, de azt, hogy mit kell tenni, az együttérzés nem jelöli ki*, mivel „üres”, nincs meghatározva a tárgya (erre mutat rá például Richard Posner vagy Sajó András), ugyanakkor a megalázott, áldozattá vált emberekkel való együttérzésnek kimutatható szerepe volt bizonyos emberi jogok elismerésében.¹⁵ Annak megállapításához viszont, hogy miként is értelmezzük az adott jogokat, már morális diskurzusok szükségesek. *Az együttérzésnek szerepe lehet egy adott morális norma konvencionális értelmezésének felülvizsgálatában*: a nagy visszhangot kiváltó eseteknél a szenvedés okozta felháborodás alapját képezheti egy morális diskurzus elindításának. Habermas is kifejti: az ideális szerepátvétel igényes kognitív műveleteket követel meg, ezek belső kapcsolatban állnak olyan motívumokkal, mint amilyen például az empátia. Felebarátunk sorsa iránti érdeklődés a szociokulturális távolság eseteiben szükségszerű emocionális feltételét képezi a diskurzus résztvevője által elvárt kognitív teljesítményeknek. „A megismerési teljesítményeknek és az érzelmi beállítódásoknak a normák megalapozása és alkalmazása során történő integrációja jellemez minden *kiérlelt* erkölcsi ítélőképességet.”¹⁶

4. BEFEJEZÉSKÉNT: KITEKINTÉS A ZAKLATÁSI ÜGYEK KAPCSÁN ZAJLÓ MORÁLIS VÁLTOZÁSOKRA

Napjainkban egymás után születnek zaklatási ügyeket feltáró újságcikkek, könyvek, tévéműsorokban és online felületeken beszélnek az áldozatok az őket ért traumákról, számos, a témával kapcsolatos dokumentumfilm, játékfilm készült az elmúlt években. Az általában zaklatási ügyeknek nevezett esetek

¹⁴ Fritz Breithaupt: *Az empátia árnyoldalai*. Ford. Simon-Szabó Ágnes, Typotex, Budapest, 2020. 205.

¹⁵ Vö. Sajó András: Mi a „természetből adott” az emberi jogokban? *Állam- és Jogtudomány*, 44. évf. 1-2. szám, 2003. 10-21.

¹⁶ Jürgen Habermas: *Morális tudat és kommunikatív cselekvés*. Ford. Felkai Gábor, In. Jürgen Habermas: *A kommunikatív etika*. Új Mandátum, Budapest, 2001. 212-213.

lényegében négy esetcsoportha sorolhatók (itt csak a negyedikkel foglalkozom részletesebben). (1.) *Az iskolai bullyingra* (amikor diák zaklat diákot, ez a fizikai erőszakoktól a lelki terroron át a kiközösítésig többféle formában megvalósulhat, fogalmi eleme a rendszeresség) még a modern korban is kevésbé figyeltek oda a tanárok, a szülők (nem árt a gyereknek egy kis verés, tanulja meg megvédeni magát, én is kibírtam annak idején, stb.), bár a szépirodalomban ez a probléma is megjelent, gondoljunk például Ottlik Géza *Iskola a határon* című regényére, az ebben bemutatott katonaiskolai évfolyamnak az iskola kegyetlen rendje mellett a társaikból álló klikk kegyetlenségeit is el kell viselniük. A bullying jelenségének tudományos vizsgálatát az 1970-es években kezdte meg Dan Olweus. Mára nincs vita arról, hogy ezt komolyan kell venni – ráadásul ma online felületen is történhet, illetve folytatódhat a zaklatás –, általánosak a problémát felismerni, kezelni, illetve megelőzni segítő kampányok, pedagógiai programok. (2.) *A pedofil-ügyek* esetében megdöbbenést okozott a közelmúltban, hogy nyilvánvalóvá vált: még az elmúlt évtizedekben is *gyakran eltussolták intézményi (iskolai, egyházi) érdekek miatt azokat a cselekedeteket, amelyek elítéléséről egyébként morális konszenzus volt/van*. A felháborodás hatására Ferenc pápa zéró toleranciát hirdetett a papok által elkövetett szexuális visszaélésekkel szemben. Magyarországon egy tényfeltáró újságíró cikke nyomán 2014-ben kirobbant a Sipos Pál-ügy. A középiskolás fiú diákjait a nyolcvanas évek elejétől zaklató, egyébként rendkívül népszerű tanár ugyan lebukott, és eltávolították az iskolából, de eljárás nem indult ellene, így a kilencvenes évektől minden további nélkül vezethette a köztvé ifjúsági műsorokat is előállító stúdióját. Az ügy kirobbanása után sem kellett felelnie a tetteiért a bíróság előtt Siposnak, mert az általa elkövetett bűncselekmények már elévültek. Az emiatt kialakult erkölcsi felháborodás a BTK módosításához vezetett: a gyermekek sérelmére elkövetett szexuális bűncselekmények nem évülnek el. (3.) Külön csoportba sorolhatjuk azokat az eseteket, amikor *a szülők, tanárok, edzők hatalmukkal visszaélve nem szexuális jellegű erőszakot alkalmaznak gyerekekkel szemben*, olykor persze a nem szexuális és a szexuális erőszak együtt jelentkezik (mint egy friss ügyben: az ismert úszónő azzal vádolja az apját, aki az edzője is volt egy ideig, hogy gyerekkorában fizikai, lelki és szexuális erőszakot követett el rajta). *Morális viták folynak azzal kapcsolatban, hogy mit engedhet meg egy szülő a gyermekével szemben*, vannak, akik a fizikai erőszak enyhébb formáit el tudják fogadni fegyelmezés céljából, mások mindenféle erőszakot elutasítanak, többek között arra hivatkozva, hogy még a legenyhébb testi fenyegetés is traumatizálhatja a gyereket. Magyarországon 2015 óta a törvény nem ad lehetőséget semmiféle szülői erőszakra, de volt olyan politikus, aki ezt a szabályt túl szigorúnak, betarthatatlannak nevezte és a

kanadai szabályozást hozta fel pozitív példának, ahol a törvény konkrétan rögzíti, milyen jellegű testi fenytést alkalmazhat a szülő nevelési célból. Arról viszont morális konszenzus alakult ki, hogy a tanár vagy az edző nem alkalmazhat fizikai és pszichikai erőszakot tanítványával szemben. (4.) *A legtöbb vita a felnőttek által felnőttek sérelmére elkövetett szexuális, és más hatalmi visszaélésekkel kapcsolatban van.* Ide tartozik a párkapcsolati erőszak is, de itt most a munkakapcsolat során megvalósuló zaklatásokról ejtenék néhány szót. 2017 októberében jelent meg Jodi Kantor és Megan Twohey leplező cikke a *New York Times* hasábjain Harvey Weinstein filmproducerről: ebből és az ezt követő cikkekből értesült a nyilvánosság arról, hogy a sikeres producer hatalmával visszaélve, majdnem öt évtizeden keresztül számos nőt zaklatott szexuálisan, és nem egy nőt meg is erőszakolt. Érdeemes elolvasni Kantor és Twohey *She Said* című könyvét, amelyben a szerzők cikkük születésének körülményeiről és annak utóéletéről írnak. A könyv olvasói számára egyértelművé válnak azok a mechanizmusok, amelyek miatt egy súlyos bűncselekményeket elkövető befolyásos ember büntetlen maradhat egy jogállamban: ehhez hozzájárult például, hogy Weinstein áldozatai – akik általában az asszisztensei vagy feltörekvő színésznők voltak – féltek attól, hogy vége lesz a karrierjüknek, vagy egyáltalán nem kapnak munkát, ha beszélnek, mert a producer utánuk nyúl. Azokat az áldozatokat, akik mégis ügyvédhez fordultak, vagy feljelentést tettek, olyan jogi megállapodással vették rá Weinstein sztárügyvédei az eljárástól való elállásra, amely értelmében az áldozatok sok pénzt kaptak, de soha többé nem beszélhetnek arról, ami velük történt. Az előbbi okok miatt a tényfeltáró újságírók, akikhez eljutottak információk Weinstein tevékenységéről (hiszen Hollywoodban nyílt titok volt a producer erőszakossága, ha a legtöbben nem is rendelkeztek pontos információkkal az ügyekről), nem tudták megírni a cikkeiket, mert nem találtak olyan embert, aki névvel nyilatkozott volna (és Weinstein mindent megtett, hogy a készülő cikkeket ügyvédi fenyegetéssel, vagy akár hízélgéssel és könyörgéssel leállítsa, az újságírókat és a nyilatkozni akarókat külföldi magánkémmel figyeltette). A *New York Times* újságírói is nagyon nehezen jutottak konkrét bizonyítékokhoz, és a nagy áttörést az hozta meg nekik, hogy egy színésznő, Ashley Judd végül vállalta a nyilvánosságot. „A szabály, amely évtizedeken keresztül megvédte Weinsteint, az volt, hogy egyetlen színésznő sem akart az első lenni, aki kimondja a Weinstein nevet”.¹⁷ Cikkük – illetve Ronan Farrow nem sokkal később a *New Yorker*-ben megjelentett írásának – hatására sok áldozat állt a nyilvánosság elé. *Elindult a MeToo-mozgalom*, amelynek célja a

¹⁷ Jodi Kantor és Megan Twohey: *She said. A MeToo mozgalom keletkezésének és Harvey Weinstein leplezésének története.* Ford. Bokor Pál, Atlantic Press, Budapest, 2019. 180.

*hatalmukkal visszaélő, magas társadalmi presztízsű szexuális „ragadozók” leleplezése. Azonban számos túlkapás történt, bizonyos sajtóorgánumok névtelen vádaskodók nem bizonyítható történeteit közölték, illetve ahogy Kantor és Twohey is elismeri: a szexuális zaklatás fogalmát meglehetősen problémás módon kiterjesztették a szóbeli sértésektől kezdve a kikényszerített randigig.¹⁸ Azt az ismert férfit, akinek bűne az volt, hogy szexista megjegyzéseket tett nőkre, ugyanúgy szexuális zaklatóknak nevezték a médiában, mint Weinstein. Egyetérthetünk Linda Alcoff – a *Rape and resistance* című monográfia szerzője – és Réz Anna megállapításával: mivel sok a tisztázatlan kérdés, további morális diskurzusok lefolytatására van szükség. Hogyan határolható el a szexuális erőszak a nem erőszakos szexuális együttléttől? A beleegyezés a kulcsfogalom? Akkor szerződést kell kötni a szexuális aktusok előtt? És minden mozdulat új beleegyezést igényel?¹⁹ Nyilvánvalóan szexuális tevékenység közben újra és újra (írásos?) beleegyezést kérni és adni, meglehetősen életidegen. Mint ahogy talán jól hangzik a munkahelyi etikai kódexben rögzített zéró tolerancia a szexuális zaklatásokkal szemben, de nem igazságtalan, ha valakit azért rúgnak ki az állásából, mert öt másodpercnél tovább nézett egy kollégája szemébe, vagy mert véletlenül a keze hozzáért a munkatársa kezéhez a liftben? (Hiszen vannak olyan cégek, ahol meghatározzák azt is, hogy mennyi ideig szabad a szemébe nézni a másiknak, és mindenfajta érintés szigorúan tilos.) Érdekes az is, hogy Kantor és Twohey meg sem említik a könyvükben, hogy nők is lehetnek zaklatások, munkahelyi erőszakcselekmények elkövetői, csak zaklató férfiakról van szó (Weinsteinen kívül a Kavanaugh-üggyel is foglalkoznak), a nők vagy tehetetlen áldozatok, vagy hősök (mint Judd, vagy Christine Blasey Ford), esetleg árulók (mint a neves nőjogi ügyvéd, akit „megvett” Weinstein). A MeToo mozgalomnak köszönhetően aztán néhány ismert nőről is kiderültek szexuális visszaélések, de az elmúlt két-három évben egyre több lett az olyan ügy, amelyek *nem szexuális, hanem más jellegű munkahelyi hatalmi visszaélésekről* (pszichikai erőszak, lelki terror, mérgező munkahelyi légkör teremtése) *szóltak*, és ezekben a nők is nagyobb számban érintettek (elég csak az USA-ban az Ellen DeGeneres-, nálunk pedig az Eszenyi-ügyre utalni). Tovább nem folytatva a felmerülő problémák tárgyalását, annyit megállapíthatunk, hogy az említett ügyeknek a napvilágra kerülése *beleillik Rorty vagy Pinker liberális koncepciójába*: kiterjedt a „mi” érzésünk (pl. a munkahelyi hatalmi visszaélések érintettjeire), morális diskurzusokat folytatunk, jogszabályok születnek, csökken a kegyetlenség. De vajon a *fizikai**

¹⁸ I.m. 224.

¹⁹ Vö. Linda Martin Alcoff: *Rape and resistance. Understanding the complexities of sexual violation*. Polity Press, Cambridge UK, 2018, illetve Réz Anna: *Miért higgyünk az áldozatoknak?* <http://www.muut.hu/archivum/35571>

és a pszichikai agresszió elleni küzdelem nem vezet-e újabb, másfajta, nehezebben azonosítható kegyetlenségekhez? Nem kegyetlen az a munkahely, ahol az egyénnek folyamatosan ellenőriznie kell magát, hogy nem néz-e túl sokáig a kollégája szemébe? Azt is mondhatjuk, hogy a Weinstein-ügyben a kapitalizmus lényege mutatkozott meg, az eszközzemlélet, nyilvánvalóvá vált a „valóság” (az adott rend ideológiája szerinti valóság) mögötti „Valós”. A rend ideológusai persze azt bizonygatják, hogy az ilyen szélsőségesen erőszakos emberek eltávolításának és a munkahelyi „zéró toleranciának” köszönhetően immár biztonságban vagyunk. A durva erőszak visszaszorul, azonban az eszközzemlélet, a megfigyelés és az önmegfigyelés, a kizsákmányolás és az önkizsákmányolás méginkább jelen van. A mosolygó (képmutató) kapitalizmusban a(z) (ön)kizsákmányoltak mosolya ismét csak kényszeredett mosoly, amellyel szenvedéseiket leplezik.